

Załącznik nr 2

do

Wniosku z 27 lutego 2018 r.

o przeprowadzenie postępowania habilitacyjnego
w dziedzinie nauk humanistycznych, w dyscyplinie historia

AUTOREFERAT

przedstawiający opis działalności, dorobku i osiągnięć naukowych

dr Andrzej Zawistowski

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

Kolegium Ekonomiczno-Społeczne

Katedra Historii Gospodarczej i Społecznej

Spis treści

Wstęp

- 1. Informacje o kandydacie – wykształcenie i ścieżka kariery zawodowej**
- 2. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2016 r. poz. 882 ze zm. w Dz. U. z 2016 r. poz. 1311.) i jego opis**
 - 2.1. Tytuł osiągnięcia naukowego
 - 2.2. Omówienie celu naukowego pracy i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania
 - 2.2.1. Cele naukowe oraz metody zastosowane w pracy
 - 2.2.1.1 Zakres tematyczny pracy
 - 2.2.1.2 Cele badawcze
 - 2.2.1.3 Metoda badawcza
 - 2.2.2. Osiągnięte wyniki
 - 2.2.3. Wkład monografii w rozwój dyscypliny historia
 - 2.2.4. Zakres zastosowania pracy
- 3. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo–badawczych**
 - 3.1. Kryzys gospodarki socjalistycznej w latach 80.
 - 3.2. Przemiany społeczno-ekonomiczne w Polsce północno-wschodniej w latach PRL
 - 3.3. Dzieje Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie.

Wstęp

W autoreferacie omawiam osiągnięcie zgodne z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. Przedstawiam też informacje o pozostałych osiągnięciach naukowo-badawczych uzyskanych po otrzymaniu stopnia doktora nauk ekonomicznych. W pierwszej kolejności zaprezentowałem informacje o zdobytych tytułach zawodowych i stopniach naukowych oraz ścieżce kariery naukowej. Następnie wskazałem osiągnięcie naukowe, którym jest monografia, z jej opisem, wskazaniem wkładu dzieła w rozwój dyscypliny historia i zakresem zastosowania pracy. W dalszej części omówione zostały pozostałe moje osiągnięcia naukowo-badawcze.

1. Informacje o kandydacie – wykształcenie i ścieżka kariery zawodowej

Imię i Nazwisko: Andrzej Marek Zawistowski

Data urodzenia: 4 maca 1973 r.

Posiadane dyplomy, tytuły i stopnie naukowe

- ❖ 1998 - magister historii, Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego, specjalizacja – pedagogiczna, praca magisterska: „Dwutygodnik >>Przedpole<< i jego krąg 1954-1955”, promotor: prof. dr hab. Andrzej Garlicki
- ❖ 2007 - doktor nauk ekonomicznych w dyscyplinie ekonomia; stopień naukowy nadany uchwałą Rady Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie na podstawie rozprawy „Kombinat i małe miasto. Zambrowskie Zakłady Przemysłu Bawełnianego”, promotor: prof. dr hab. Janusz Kaliński

Przebieg pracy zawodowej

Ścieżka akademicka

- ❖ od 2007 adiunkt, Katedra Historii Gospodarczej i Społecznej, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie
- ❖ 1998 – 2007 asystent, Katedra Historii Gospodarczej i Społecznej, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

Ścieżka pozaakademicka

- ❖ od 2017 – kierownik Działu Historycznego Muzeum Powstania Warszawskiego

- ❖ 2016-2017 – główny specjalista w Wydziale Badań Historycznych Instytutu Pamięci Narodowej.
- ❖ 2012-2016 – dyrektor Biura Edukacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej
- ❖ 2011-2012 – zastępca dyrektora Biura Edukacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej
- ❖ 2008-2011 – naczelnik Wydziału Edukacji Historycznej Biura Edukacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej
- ❖ 2006-2008 – główny specjalista w Wydziale Wystaw i Edukacji Historycznej Biura Edukacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej
- ❖ 2004-2007 – nauczyciel historii w Niepublicznym Liceum Ogólnokształcącym SGH nr 81

2. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dziennik Ustaw 2016, poz. 882, Dziennik Ustaw 2016 r., poz. 1311) i jego opis.

2.1. Tytuł osiągnięcia naukowego

2.1.1. Główne osiągnięcie naukowe, w myśl wskazanej ustawy, to monografia pt.:

Bilety do sklepu. Handel Reglamentowany w PRL

2.1.2. Dane bibliograficzne osiągnięcia naukowego:

- autor: Andrzej Zawistowski

- tytuł: *Bilety do sklepu. Handel Reglamentowany w PRL*

- wydawca: Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017, 544 s., ISBN 9788301196684

- recenzent wydawniczy: prof. dr hab. Jerzy Kochanowski

2.2. Omówienie celu naukowego pracy i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania

2.2.1 Cele naukowe oraz metody zastosowane w pracy

2.2.1.1 Zakres tematyczny pracy

Sprzedaż reglamentowana jest codziennością współczesnego świata. Handel może być reglamentowany ze względów społecznych (np. używki) bądź ekonomicznych (np. leki). Jednak reglamentowana sprzedaż artykułów pierwszej potrzeby zazwyczaj jest skutkiem poważnego załamania w handlu wewnętrznym. Może być ono wywołane uwarunkowaniami zewnętrznymi (np. wojną, choć także wojną domową) lub naturalnymi (np. klęską

nieurodzaju, powodzi itp.). Sprzedaż reglamentowana artykułów pierwszego zapotrzebowania może być też efektem wadliwej polityki gospodarczej, prowadzącej do zachwiania równowagi w handlu wewnętrznymi (np. obecnie taki problem występuje np. w Wenezueli). W krótkotrwałym okresie wspomniane przyczyny mogą doprowadzić do racjonowania żywiolowego, jednak dłuższe utrzymywanie się nierównowagi na rynku skutkuje pojawieniem się racjonowania urzędowego, czyli reglamentacji kartkowej.

Temat handlu reglamentowanego artykułami pierwszej potrzeby wśród badaczy zagranicznych od lat budzi duże zainteresowanie. W Europie Zachodniej i USA regularnie ukazują się prace naukowe i popularnonaukowe odnoszące się do kwestii racjonowania urzędowego czyli reglamentacji. Najczęściej omawiają one systemy stworzone tam w okresie II wojny światowej. Kwestia racjonowania kartkowego bywała też obiektem zainteresowania teoretycznego. Warto chociażby wspomnieć, że podstawami teoretycznymi tego rodzaju handlu zajmowali się tak znani ekonomiści jak John Maynard Keynes¹, Michał Kalecki² czy Janos Kornai³.

W historii Polski lat 1944-1989 różnego rodzaju reglamentacja była zjawiskiem stałym, wykraczającym poza typowe ograniczenia w handlu ze względów społecznych czy ekonomicznych. Reglamentowano bowiem m.in. handel samochodami, węglem, materiałami budowlanymi. Najbardziej odczuwalny był jednak handel reglamentowany artykułami pierwszej potrzeby – przede wszystkim żywności. Kartki, które były podstawowymi dokumentami używanymi w systemie handlu reglamentowanego artykułami pierwszej potrzeby, stały się symbolem PRL. Przez 45 lat istnienia Polski Ludowej tego typu dokumenty obecne były w obiegu przez niemal połowę tego okresu. Stały się więc jego symbolem, co potwierdzają badania opinii społecznej przeprowadzane w latach III Rzeczypospolitej⁴.

Pomimo fundamentalnego znaczenia handlu kartkowego dla pełnego obrazu przeszłości Polski XX w., wśród opracowań monograficznych poświęconych okresowi Polski

¹ J. M. Keynes, *The Control of Consumption*, „The Times” 14 listopada 1939, s. 9, 10

² M. Kalecki, *O kompleksowy system racjonowania*, w: M. Kalecki, *Dziela*, t. 6: *Analizy gospodarcze. Miscellanea*, red. J. Osiatyński, PWE, Warszawa 1988; M. Kalecki, *Powszechne racjonowanie*, w: M. Kalecki, *Dziela*, t. 6: *Analizy gospodarcze. Miscellanea*, red. J. Osiatyński, PWE, Warszawa 1988; M. Kalecki, *Racjonowanie a kontrola cen*, w: M. Kalecki, *Dziela*, t. 6: *Analizy gospodarcze. Miscellanea*, red. J. Osiatyński, PWE, Warszawa 1988; M. Kalecki, *Uwagi o powszechnym racjonowaniu*, w: M. Kalecki, *Dziela*, t. 6: *Analizy gospodarcze. Miscellanea*, red. J. Osiatyński, PWE, Warszawa 1988; M. Kalecki, *Uwagi o racjonowaniu i systemie cen*, w: M. Kalecki, *Dziela*, t. 3: *Socjalizm. Funkcjonowanie i wieloletnie planowanie*, red. J. Osiatyński, PWE, Warszawa 1982.

³ J. Kornai, *Niedobór w gospodarce*, PWE, Warszawa 1985.

⁴ CBOS, *Bilans zmian w Polsce 1989–2009*. Komunikat z badań, luty 2009. http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_032_09.PDF (20.02.2018)

Ludowej brak było monografii w całości poświęconej temu tematowi. Istniały fragmentaryczne opracowania, lecz dotyczyły one przede wszystkim okresu 1944-1949 i 1951-1953. Okres 1976-1989 doczekał się jedynie badań o charakterze przyczynkowym⁵. Zupełnie nie podejmowano badań nad system reglamentacji „wojennej”, który przygotowano w 1961 r. w obliczu kryzysu, do którego doprowadziło wybudowanie Muru Berlińskiego. System ten udoskonalano do 1989 r. W związku z tym postanowiłem zmierzyć się z tematem handlu reglamentowanego w Polsce okresu 1944-1989.

Moja praca składa się ze wstępu, dziesięciu rozdziałów, zakończenia oraz wkładki ilustracyjnej. Książka ma charakter chronologiczno-problemowy. We Wstępie został wydzielony podrozdział Uwagi wprowadzające. Przedstawiłem w nim problem racjonowania kartkowego od strony teoretycznej, a także przyjrzałem się mu z perspektywy historycznej (w tym doświadczeniom polskim sprzed 1944 r. oraz reglamentowaniu sprzedaży w innych państwach). Zasadnicza część opracowania składa się z dwóch części: 1944–1961 oraz 1976–1989. W pierwszej części analizuję szczegółowo system reglamentacji kartkowej z lat 1944–1948 (1950) i 1951–1953. W tej części zawarłem także rozdział na temat stworzonego w 1961 r. systemu reglamentacji na wypadek sytuacji nadzwyczajnej (w praktyce system na czas wojny). Druga część książki dotyczy lat 1976–1989. Poświęciłem ją szczegółowemu omówieniu okoliczności wprowadzenia, funkcjonowania i zniesienia kart zaopatrzenia w tym okresie. Ona także ma konstrukcję chronologiczną, jednak zamykają ją dwa rozdziały problemowe. Pierwszy z nich opisuje reglamentacyjną sprzedaż benzyny, który to system tworzony był autonomicznie. Drugim rozdziałem problemowym odnoszącym się do całego okresu 1976–1989 jest fragment, w którym szerzej przedstawiłem różnego rodzaju nieprawidłowości związane z funkcjonowaniem sprzedaży reglamentowanej. Całość opracowania została podsumowana w zakończeniu. Uzupełnieniem wywodu jest wkładka ilustracyjna, w której zaprezentowałem kilkadziesiąt przykładów kartek reglamentacyjnych z okresu 1915-1989.

⁵ Nie licząc przyczynków oraz opracowań o szerszej tematyce, w zasadzie sprzedaży reglamentowanej w powojennej Polsce poświęcono dwa artykuły naukowe, fragment opracowania książkowego, broszurę, książkę będącą zbiorem krótkich opracowań oraz katalog. Tylko wie z tych pozycji powstały po 1991 r. H. Gnatowska, *Funkcjonowanie systemu aprowizacji ludności w Polsce w latach 1944–1948*, „Zeszyty Naukowe Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku. Humanistyka” 1983, z. 6; Z. Grodek, *Zaopatrzenie kartkowe w okresie Rządu Tymczasowego (31 grudnia 1944–czerwiec 1945)*, „Przegląd Historyczny” 1969, z. 4; M. Jastrząb, *Puste półki. Problem zaopatrzenia ludności w artykuły powszechnego użytku w Polsce w latach 1949–1956*, Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, Warszawa 2004; J. Oleński, *Ogólnopolskie kartki zaopatrzeniowe z lat 1976–1989*, WCN, Warszawa 2010; K. Świetlik, *Znaczenie reglamentacji w procesie racjonalizacji żywienia*, IERiGŻ, Warszawa 1991, *Umowa o kartki*, red. J. Kurczewski, Trio, Warszawa 2004 (wznowienie pozycji która na prawach rękopisu ukazała się po raz pierwszy w 1985 r.).

2.2.1.2. Cele badawcze

Podstawowym celem naukowym, który przyświecał mi przy przygotowaniu monografii „Bilety do sklepu. Handel reglamentowany w PRL”, było zbadanie okoliczności trzykrotnego wprowadzenia kartkowej sprzedaży artykułów pierwszej potrzeby w Polsce. Mając na uwadze, że nauki historyczne winny wyniki swojej pracy odnosić również do teraźniejszości i przyszłości, zaproponowałem także spostrzeżenia zmierzające w tym kierunku. Przystępując do pracy postawiłem więc następujące hipotezy:

- ❖ Reglamentacja kartkowa w PRL miała dwojaki charakter. W okresie bezpośrednio powojennym była przykładem typowego mechanizmu służącego zaspokojeniu potrzeb konsumpcyjnych społeczeństwa na podstawowym poziomie. Niewiele różniła się od podobnych mechanizmów stosowanych w tym czasie w innych krajach europejskich czy w początkach II Rzeczypospolitej. Natomiast reglamentacja lat 1976–1989 była hybrydą, specyficzną dla PRL. Początkowo racjonowanie wprowadzone w 1976 r. miało charakter zbliżony do tego, który obowiązywał w latach 40. Z kolei rozwiązania stosowane od 1981 r. z jednej strony były wymuszone przez nacisk społeczny, z drugiej ograniczone przez brak możliwości realizacji przydziałów na oczekiwanym poziomie. W rezultacie powstał system, który nie satysfakcjonował w pełni ani społeczeństwa, ani władz. Z upływem lat stał się on jednak wygodny (co nie oznaczało, że optymalny) dla każdej ze stron. Wówczas większym problemem niż sama reglamentacja stała się procedura odejścia od kartek.
- ❖ Istnieje konieczność posiadania przez państwo mechanizmu sprzedaży reglamentowanej na wypadek sytuacji nadzwyczajnej. Jeżeli nie jest on przygotowany, to organizowany na bieżąco system w pierwszym, najbardziej newralgicznym okresie jest niedoskonały i może prowadzić do konfliktów społecznych.

W nawiązaniu do przyjętych hipotez pracy, należało podjąć badania naukowe w oparciu o analizę materiałów archiwalnych, danych statystycznych, publikowanych normatywów oraz materiałów prasowych.

2.2.1.3. Metoda badawcza:

Podstawową metodą badawczą, jaką posłużyłem się w trakcie przygotowywania pracy, była klasyczna metoda historyczna. W celu zweryfikowania hipotez omówionych powyżej należało najpierw precyzyjnie odtworzyć kształt poszczególnych systemów reglamentacji funkcjonujących w Polsce Ludowej. Niezbędna była w tym celu szeroka kwerenda archiwalna zarówno na poziomie centralnym, jak i archiwów lokalnych. Kwerenda objęła także publikowane normatywy władz centralnych oraz prasę.

Tak jak wspomniałem, w celu przeprowadzenia analizy porównawczej niezbędne było precyzyjne odtworzenie funkcjonujących w latach 1944-1989 systemów reglamentacji. Posłużył do tego przede wszystkim korpus źródeł archiwalnych. Na potrzeby pracy wykorzystałem dokumenty zgromadzone w 27 archiwach. Generalnie można je podzielić na trzy grupy. Pierwsza z nich to zbiory dokumentów wytworzonych przez władze centralne. Największą część stanowiły materiały z Archiwum Akt Nowych. Spośród 17 wykorzystanych zespołów najbardziej przydatne były kolekcje: Urzędu Rady Ministrów, Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Ministerstwa Apropozycji i Handlu, Ministerstwa Handlu Wewnętrznego i Usług, Państwowej Inspekcji Handlowej, Głównego Inspektoratu Gospodarki Energetycznej. Spośród archiwów centralnych ciekawe materiały odnalazłem także w Archiwum Sejmu i Archiwum Najwyższej Izby Kontroli.

Drugą grupę wykorzystanych dokumentów pozyskałem z państwowych archiwów regionalnych. Kwerendy prowadziłem w materiałach Archiwum Narodowego w Krakowie (Oddział w Nowym Sączu i ekspozytura w Spytkowicach), Archiwum Państwowego w Warszawie (Oddział w Grodzisku Mazowieckim i Oddział w Milanówku), Archiwum Państwowego w Elblągu (z siedzibą w Malborku), Archiwum Państwowego w Gdańsku, Archiwum Państwowego w Opolu, Archiwum Państwowego w Szczecinie i Archiwum Państwowego we Wrocławiu. Prace nad materiałami administracji lokalnej pozwoliły w dużej mierze uzupełnić braki w dokumentacji centralnej. Jednocześnie, dzięki nim można było uchwycić specyfikę sprzedaży reglamentowanej na rzeczywistym poziomie jej realizacji.

Wreszcie trzecią grupą wykorzystanych dokumentów była akta dawnego aparatu represji, w którego zakresie leżały (po części) kompetencje nadzorowania systemu reglamentowanej sprzedaży. W tej pracy wykorzystałem materiały z 12 archiwów IPN oraz Głównego Archiwum Policji.

Uzupełnieniem materiałów archiwalnych były akty normatywne zamieszczane w „Dzienniku Ustaw”, „Monitorze Polskim” oraz w resortowych dziennikach urzędowych.

Korzystałem też z publikowanych danych statystycznych. Posłużyłem się również, choć w mniejszym stopniu, prasą.

W mojej ocenie zachowane źródła dość wiernie oddają opisywaną rzeczywistość. Oczywiście czytelne są próby zacierania śladów nadużyć, do których dochodziło podczas sprzedaży kartkowej. Jednak unormowania dotyczące organizacji sprzedaży, jej funkcjonowania, a także efektów, jakie ona przynosiła, raczej nie budzą zastrzeżeń. Jedynym fragmentem, którego napisanie wymagało szczególnej ostrożności w podchodzeniu do materiału źródłowego, był rozdział dotyczący nieprawidłowości w funkcjonowaniu systemu sprzedaży reglamentowanej. Z jednej strony bowiem na różnych szczeblach aparatu handlowego starano się maskować rzeczywisty zakres obchodzenia reguł racjonowania. Było to korzystne zarówno ze względu na unikanie odpowiedzialności, jak i na zachowanie dość wygodnego (i opłacalnego) kanału pozyskiwania dóbr deficytowych.

2.2.2. Osiągnięte wyniki

Przeprowadzona analiza porównawcza systemów reglamentacyjnych funkcjonujących w Polsce Ludowej pozwoliła zweryfikować postawione na wstępie hipotezy. Trzy powojenne okresy reglamentacji w handlu wewnętrznym różnią się od siebie. System z lat 1944–1948 (1950) był typową regulacją stworzoną dla rynku wewnętrznego w sytuacji powojennej nierównowagi. W swoich głównych założeniach był podobny do systemów stosowanych wówczas w innych krajach europejskich. Przypominał też polskie rozwiązania funkcjonujące po I wojnie światowej. Oczywiście bardzo szybko stał się on także formą specyficznego ekonomicznego i politycznego uzależniania społeczeństwa od władz. Był częścią całego mechanizmu, dzięki któremu wpływały one na społeczeństwo, nagradzały osoby zaangażowane w budowę nowego państwa i kupowały poparcie tych, na których im zależało. Nie należy jednak zapominać, że stosowne wsparcie otrzymywały także osoby, którym było ono potrzebne ze względu na szczególne potrzeby biologiczne (dzieci, kobiety w ciąży i matki karmiące).

Drugi, najkrótszy etap sprzedaży reglamentowanej żywnościowych artykułów konsumpcyjnych przypadł na lata 1951–1953. Można w nim odnaleźć cechy, które były charakterystyczne dla wcześniejszego modelu (równoległe funkcjonowanie cen komercyjnych), ale pojawiły się też elementy specyficzne później dla lat 80. Przede wszystkim była to niewydolność struktur państwowych, które przejąwszy z sektora prywatnego większość zadań związanych z zaopatrzeniem rynku, nie potrafiły im sprostać. Przyczyn tego było dużo – od wspomnianej realizacji komunistycznych koncepcji w

gospodarce (nie tylko w handlu), przez niewydolność stworzonego systemu, na perturbacjach międzynarodowych skończywszy. Nie bez znaczenia był też znaczny spadek społecznego poparcia dla komunistycznej władzy.

Wreszcie trzeci okres funkcjonowania reglamentacji artykułów pierwszego zapotrzebowania to lata 1976–1989. Wewnętrznie jest on zróżnicowany na trzy podokresy. Pierwszy z nich to lata 1976–1980 i reglamentowana sprzedaż cukru. Gdy wprowadzono ją w 1976 r., na kartki (w cenie 10,5 zł.) sprzedawano jedynie niewielkie przydziały cukru. Zakup ten można było jednak uzupełnić na tzw. rynku komercyjnym (26 zł. za kg cukru). W rzeczywistości to właśnie ten system w najlepszy sposób spełnił swoje zadanie. W 1976 r. uspokoił zaopatrzenie na rynku, stanowił sposób wsparcia zakupów na podstawowym poziomie, umożliwiał zwiększenie zaopatrzenia na „wolnym rynku”. Gdyby – jak planowano w 1980 r. – udało się doprowadzić do zniesienia kartek (przy stosownej rekompensacie), byłby to najlepszy przykład funkcjonowania sprzedaży kartkowej. Oczywiście pomijam w tym miejscu kompletny chaos towarzyszący wprowadzaniu kartek, a przede wszystkim specyfikę jego funkcjonowania w gospodarce centralnie zarządzanej.

Drugi podokres to lata 1981–1982. W tym czasie możemy zaobserwować niemal wszystkie błędy, które można popełnić przy wprowadzaniu systemu reglamentacji kartkowej. W większości nie pojawiały się one wcześniej, gdyż zarówno w 1944, 1951 jak i 1976 r. władze reglamentację kartkową narzucały obywatelom. W 1980 i 1981 r. jej kształt, przynajmniej w części, negocjowano. Wspomniane błędy popełniono co najmniej z sześciu powodów. Po pierwsze, przeciąganie momentu wprowadzenia reglamentowanej sprzedaży miało wpływ na narastanie paniki rynkowej i wykup artykułów, których dostawy na rynek nie były do tej chwili deficytowe. Po drugie, brak twardych danych statystycznych, a także uległość wobec żądań społecznych, doprowadziły do ustalenia nierealnego do zrealizowania wymiaru przydziałów. Po trzecie, chęć pozornego egalitaryzowania przydziałów doprowadziła do powstania systemu skomplikowanego na wielu poziomach. Dodatkowo wyzwoliło to żądania kolejnych grup społecznych i zawodowych przeniesienia ich do bardziej atrakcyjnych (ze względu na poziom przydziału) zaszeregowania. Po czwarte, brak odpowiedniego nadzoru nad systemem doprowadził go do niewydolności i pozbawił społecznego zaufania. To początkowe zaufanie, które dokumentują wyniki badań społecznych, było niezbędne, by osiągnąć dodatkową wartość, jaką niosła reglamentacja – opanowanie paniki rynkowej i radykalne skrócenie kolejek. Po piąte, władze pozwoliły na niekontrolowany rozrost systemu na poziomie centralnym i regionalnym, co zaowocowało zjawiskiem kuli śnieżnej. Reglamentacja pożerała kolejne fragmenty rynku wewnętrznego,

uniemożliwiając zrównoważenie go innymi metodami. Wreszcie po szóste – co jest podsumowaniem wszystkich powyższych wyliczeń – okres 1981–1982 pokazał, że władze odpowiedzialne za ówczesną politykę gospodarczą były kompletnie nieprzygotowane do zastosowania tego typu narzędzia, jakim jest reglamentacja artykułów pierwszego zapotrzebowania w handlu wewnętrznym. Mimo budowania awaryjnych systemów na czas wojny (począwszy od 1961 r.), prowadzenia szkoleń i ćwiczeń, nie udało się przełożyć posiadanej wiedzy na praktykę. Nie potrafiono wykorzystać też doświadczenia zdobytego w latach 1976–1980 podczas reglamentowanej sprzedaży cukru. Pozwala to sądzić, że w przypadku konfliktu zbrojnego, katastrofy naturalnej bądź humanitarnej, system także by nie zadziałał. Trzeba jednak stwierdzić, że wprowadzony mechanizm zahamował popyt, ograniczył spożycie i częściowo przywrócił stabilność sprzedaży. Zapłacono za to jednak wysoką cenę.

Wreszcie trzeci podokres, czyli lata 1982–1989. W zasadniczej części to czas powolnego odchodzenia od reglamentacji. Okres ten pozwala potwierdzić dwie opinie szeroko obecne w teorii handlu reglamentowanego. Pierwsza z nich mówi, że równie trudno jest wprowadzić system reglamentacji, jak później z niego wyjść. Mam wrażenie, że w gospodarce centralnie sterowanej można jeszcze inaczej rozłożyć akcenty – trudniej z reglamentacji było zrezygnować, niż ją wprowadzić. Nie licząc bowiem sprzedaży cukru, dojrzały system reglamentowanej sprzedaży artykułów żywnościowych budowano około roku. Wychodzenie z niego zajęło ponad osiem lat. Nie bez powodu ostatnim towarem reglamentowanym było mięso, na którego sprzedaży właściwie cały system został oparty. Nie sposób nie zauważyć, że były sytuacje, które mogłyby pozwolić władzom szybciej wycofać się z kartek. Takim momentem była drastyczna podwyżka cen w lutym 1982 r. Doszło do niej w sytuacji politycznej podobnej do tej, która była w 1953 r. Brak determinacji (doświadczenia, umiejętności) spowodował, że moment ten nie został wykorzystany. Odchodzenie od reglamentacji w kolejnych latach przyniosło i tak konieczność podwyższania cen.

Trzeba podkreślić, że we wszystkich trzech okresach sprzedaży kartkowej mieliśmy do czynienia z reglamentacją niepełną. W latach 1944-1949 (1950), 1951-1953 i 1976-1980 na większość artykułów kartkowych równolegle obowiązywały ceny komercyjne w sprzedaży „wolnej”. Był to efekt tego, że system wykluczał z przydziałów dużą grupę Polaków. W latach 80. równoległy handel komercyjny wykorzystywano już bardzo rzadko (co było efektem upowszechnienia systemu), lecz mimo tego kartki nie objęły wszystkich artykułów pierwszej potrzeby. W 1982 r., a więc szczycie systemu, kartki obejmowały ok. 32 proc. dostaw na rynek. W większości dotyczyło to dostaw żywności – ponad 56 proc. jej dostaw

sprzedawano w ramach handlu reglamentowanego. Dane statystyczne pokazują więc, że poza systemem kartkowym pozostawał pewien margines rynku zaopatrzenia.

Spośród funkcjonujących w latach 1944-1989 systemów reglamentacji, niewątpliwie największy zasięg miały kartki lat 1981-1989. Na przykładzie tego okresu można pokazać, iż reglamentowana sprzedaż towarów niewątpliwie ograniczyła spożycie. Warto jednak podkreślić, że poziom zaopatrzenia nie był przede wszystkim określany przez normy biologiczne – co występowało w warunkach wojennych – a przez realne możliwości redystrybucyjne państwa.

W wyniku ograniczeń zmniejszyła się konsumpcja artykułów będących źródłem białka zwierzęcego i niektórych tłuszczów. Spożycie mięsa w 1985 r. było mniejsze o 19% od poziomu z 1980 r. i oscyloowało w granicach spożycia z przełomu lat 60. i 70. W sposób zauważalny ograniczono także spożycie większości tłuszczów zwierzęcych i częściowo roślinnych. Dość znaczny był spadek sprzedaży proszku do prania. Ograniczono też sprzedaż używek, choć (moim zdaniem) w przypadku alkoholu trudno mówić o mniejszym jego spożyciu (ze względu na bimbrownictwo). Tylko w niewielkim stopniu udało się natomiast ograniczyć spożycie masła (w systemie kartkowym było ono tylko niewiele niższe niż przed jego wprowadzeniem). Paradoksalnie w okresie kartkowym spożycie cukru wzrosło do rekordowego w historii PRL poziomu.

Osiągnięte rezultaty wspomnianej analizy pozwoliły na dokonanie porównania systemów funkcjonujących w latach 1944-1948 (1950), 1951-1953 oraz 1976-1989. Efekty tych porównań pozwoliły z kolei na pełne potwierdzenie pierwszej hipotezy. Reglamentacja kartkowa w PRL miała dwojaki charakter. W okresie bezpośrednio powojennym była przykładem typowego mechanizmu służącego zaspokojeniu potrzeb konsumpcyjnych społeczeństwa na podstawowym poziomie. Natomiast reglamentacja lat 1976-1989 była wymuszonym przez społeczeństwo (w 1976 – pośrednio, w 1980 – bezpośrednio) narzędziem przeciwdziałania nierównowadze w handlu wewnętrznym. Analiza okoliczności trzykrotnego wprowadzania systemów reglamentacji oraz nieprawidłowości temu towarzyszących pozwoliła z kolei na potwierdzenie hipotezy drugiej. Istnieje konieczność posiadania przez państwo sprawnego mechanizmu sprzedaży reglamentowanej na wypadek sytuacji nadzwyczajnej. Jego brak może w dużej mierze zniweczyć krótkookresowe korzyści z wprowadzenia kartek.

2.2.3. Wkład monografii w rozwój historii jako dyscypliny dziedziny nauk humanistycznych i dziedzin z innych obszarów nauki

Książka „Bilety do sklepu” jest pierwszą próbą całościowej analizy jednego z najbardziej charakterystycznych elementów codzienności PRL. Odtworzone mechanizmy pozwalają wskazać na okoliczność tworzenia, funkcjonowania i znoszenia systemów reglamentowanej sprzedaży artykułów pierwszej potrzeby. Nie bez znaczenia jest też, że w ramach prowadzonych badań udało się zestawić liczne, rozproszone dotychczas, normy reglamentacyjne. Mam nadzieję, że ułatwi to prace badawcze innym historykom zajmującym się okresem PRL.

2.2.4. Zakres zastosowania pracy

Książka „Bilety do sklepu” jest przede wszystkim pracą o charakterze historycznym. Rekonstruuje fakty, odtwarza mechanizmy decyzyjne, wskazuje skutki podjętych działań. Wyniki badań opublikowane w monografii mogą mieć jednak także znaczenie dla czasów współczesnych. Właściwe i sprawne zaopatrywanie społeczeństwa w artykuły pierwszego zapotrzebowania jest jedną z najważniejszych kwestii leżących w zakresie zarządzania kryzysowego. System sprzedaży reglamentowanej winien być gotowy do użycia w każdym momencie, a sprawne jego wprowadzenie może złagodzić załamanie na rynku wewnętrznym i zapobiec niepokojom społecznym. Dlatego też wyniki osiągniętych badań mogą znaleźć zastosowanie także w dyscyplinach obszaru nauk społecznych, takich jak nauka o bezpieczeństwie, nauka o obronności, nauka o polityce (wszystkie dyscypliny z dziedziny nauk społecznych) oraz ekonomii i nauki o zarządzaniu (dziedzina nauk ekonomicznych).

3. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo – badawczych

Działalność naukową, którą prowadziłem po uzyskaniu stopnia naukowego doktora, w głównej mierze skupiona była na badaniach zagadnień związanych z funkcjonowaniem rynku wewnętrznego w kontekście reglamentowanego handlu artykułami pierwszego zapotrzebowania. Równocześnie jednak zajmowałem się także innymi tematami badawczymi, wynikającymi z indywidualnych zainteresowań. Osiągnięte rezultaty naukowo-badawcze można podzielić na trzy główne grupy tematyczne:

3.1 Kryzys gospodarki socjalistycznej w latach 80.

Zainteresowanie badawcze tematem związanym z załamaniem gospodarki PRL poprzedzało skupienie się na szczegółowym temacie, którym jest handel reglamentowany. Mimo

sprecyzowania zainteresowania badawczego, temat związany z załamaniem gospodarki realnego socjalizmu oraz prób jego przewyciężenia pozostawał w kręgu moich zainteresowań badawczych. W ich ramach opublikowałem edycję dokumentów źródłowych (jako współautor)⁶, dwa artykuły naukowe (jako współautor)⁷ oraz cztery prace w publikacjach zbiorowych⁸.

3.2 Przemiany społeczno-ekonomiczne w Polsce północno-wschodniej⁹ w latach PRL

Temat przemian społecznych i ekonomicznych północno-wschodnich ziem polskich po 1945 r. stanowi moje zainteresowanie badawcze od ponad dwudziestu lat. W ramach badań nad tą problematyką wydałem drukiem jedną monografię¹⁰, której podstawą była przygotowana przez mnie w 2007 r. praca doktorska. Byłem także współredaktorem pracy zbiorowej¹¹ ujmującej m.in. ten temat oraz napisałem dwa artykuły naukowe¹² i trzy teksty w opracowaniach zbiorowych¹³. Szczególnym zainteresowaniem cieszyła się monografia

⁶ *Sprawy gospodarcze w dokumentach pierwszej Solidarności, tom I: 16 sierpnia 1980–30 czerwca 1981*, wybór, wstęp i opracowanie J. Luszniwicz, A. Zawistowski, IPN, Warszawa 2008, 488 s. (wydanie 2015: epub, pdf i mobi)

⁷ L. Dwilewicz, J. Kaliński, Ł. Paprotny, A. Zawistowski, *Próby zreformowania gospodarki centralnie kierowanej w Polsce w latach 1980-1981*, „Studia i prace. Kolegium Ekonomiczno-Społeczne” 2007, z. 13, s. 421-445; L. Dwilewicz, J. Kaliński, Ł. Paprotny, A. Zawistowski, *Próby zreformowania gospodarki centralnie kierowanej w Polsce w latach 1981-1989*, „Studia i prace. Kolegium Ekonomiczno-Społeczne”, 2008, z. 15, s. 386-421.

⁸ A. Zawistowski, „Czy mamy już socjalizm czy będzie gorzej?” *Kawały polityczne na temat gospodarki PRL i warunków bytowych obywateli Polski Ludowej – próba antologii*, w: *Gospodarka i społeczeństwo w czasach PRL-u (1944-1989)*, red. E. Kościak, T. Głowiński, GAJT, Wrocław 2007, s. 531-548; A. Zawistowski, *Kapitalizm albo śmierć? Ekonomiczne kulisy upadku władzy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w 1989 roku*, w: *Krok ku wolności. Wybory czerwcowe 1989 i ich konsekwencje*, red. K. Białecki, S. Jankowiak, R. Reczek, IPN, UAM, Poznań 2015, s. 20-46; A. Zawistowski, *Polska Ludowa. Wzrost podporządkowany doktrynie politycznej*, w: *Polskie osiągnięcia gospodarcze. Perspektywa historyczna*, red. J. Kaliński, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010, s. 182-212; A. Zawistowski, *Wczoraj Moskwa, dziś Bruksela? Polska droga do Unii Europejskiej*, w: *Problemy gospodarcze III Rzeczypospolitej*, red. A. Jarosz-Nojszewska, SGH, Warszawa 2017, s. 191-208.

⁹ Określenie to w praktyce oznacza teren województwa białostockiego w granicach 1945-1975 oraz województw białostockiego, łomżyńskiego i suwalskiego w granicach 1975-1998.

¹⁰ A. Zawistowski, *Kombinat. Dzieje Zambrowskich Zakładów Przemysłu Bawełnianego – wielkiej inwestycji planu sześcioletniego*, IPN, Warszawa-Białystok 2009, 414 s. (wydanie 2014: epub, pdf i mobi).

¹¹ *Stare okręgi przemysłowe. Dylematy industrializacji i dezindustrializacji*, red. W. Morawski, A. Zawistowski, SGH, Warszawa 2008, 395 s.

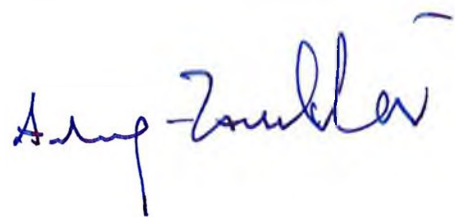
¹² A. Zawistowski, *Uprzemysłowienie województwa białostockiego w planie sześcioletnim. Zamierzenia i efekty*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2008, nr 2 (13), 105-119; A. Zawistowski, *Electricity from Peat – Abandoned Plans for a Polish Peat-Fuelled Plant in Wizna. Facts and Contexts*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społeczne Studia i Prace”, 2017, nr 2, s. 91-106.

¹³ A. Zawistowski *Prąd z torfu – niezrealizowana koncepcja polskiej elektrowni torfowej w Wiźnie. Fakty i konteksty*, w: *Problemy energetyczne Polski. Część 1: Surowce*, red. A. Jarosz-Nojszewska, W. Morawski, SGH, Warszawa 2016, s. 209-224; A. Zawistowski, *Trzy „pięciolatki”. Industrializacja województwa białostockiego w latach 1956–1970*, w: *Mala stabilizacja w województwie białostockim 1956-1970*, red. Marcin Markiewicz, IPN, Białystok 2012, s. 77-96; A. Zawistowski, *Zambrów – losy miasta i kombinatu. Przyczynek do dziejów nieudanej rozbudowy Białostockiego Okręgu Przemysłowego*, w: *Stare okręgi przemysłowe. Dylematy industrializacji i dezindustrializacji*, red. W. Morawski i A. Zawistowski, SGH, Warszawa 2008, s. 39-58.

Zambrowskich Zakładów Przemysłu Bawełnianego, która była cytowana zarówno w kraju, jak i poza jego granicami (USA¹⁴).

3.3 Dzieje Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie.

Jako pracownik Katedry Historii Gospodarczej i Społecznej Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie w obrębie moich zainteresowań badawczych pozostawały także dzieje macierzystej uczelni. W ramach badań nad jej przeszłością byłem współredaktorem jednej publikacji zwartej¹⁵ oraz autorem lub współautorem pięciu opracowań w publikacjach zbiorowych¹⁶. W znakomitej większości moje prace poświęcone temu tematowi były pierwszymi opracowaniami naukowymi poszczególnych elementów historii SGH. Ich wyniki są wykorzystywane na bieżąco przez różne komórki uczelni.

¹⁴ M. Fidelis, *Women, Communism, and Industrialization in Postwar Poland*, Cambridge University Press, 2010.

¹⁵ *Historia Wydziału i Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Szkoły Głównej Planowania i Statystyki / Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie (1968-2008)*, red. J. Luszczewicz, A. Zawistowski, SGH, Warszawa 2008, 450 s.

¹⁶ J. Luszczewicz, A. Zawistowski, *Historia gospodarcza*, w: *Wkład Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie w rozwój myśli ekonomicznej*, red. R. Bartkowiak, SGH, Warszawa 2015, s. 53-88; J. Luszczewicz, A. Zawistowski, *Historia Wydziału Ekonomiczno-Społecznego i Kolegium Ekonomiczno-Społecznego*, w: *Historia Wydziału i Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Szkoły Głównej Planowania i Statystyki / Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie (1968-2008)*, red. J. Luszczewicz, A. Zawistowski, SGH, Warszawa 2008, s. 7-296; A. Zawistowski, *Dom Profesorski – nieformalna siedziba KOR*, w: *Historia zabytkowego kampusu Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie*, red. W. Morawski, SGH, Warszawa 2015, s. 135-146; A. Zawistowski, *Odbudowa*, w: *Historia zabytkowego kampusu Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie*, red. W. Morawski, SGH, Warszawa 2015, s. 105-114; A. Zawistowski, *Struktura organizacyjna SGH/SGPiS po 1945 roku*, w: *Tradycje szkolnictwa ekonomicznego w Polsce po 1945 roku*, red. W. Morawski, SGH, Warszawa 2007, s. 143 – 157.